

ALEKSZANDR SZTIKALIN

Ilja Ehrenburg és az 1956-os magyarországi események Az író viszonya a hruscsovi pártelithez és a nyugati baloldali értelmiséghez az 1950-es években

Az irodalomkutatók és a történészek változatlanul élénken érdeklődnek Ilja Grigorjevics Ehrenburg sokoldalú munkássága (prózája, költészete, publicisztikája, emlékiratai, fordításai) és társadalmi tevékenysége, eseményekkel teli egész élete iránt. Az utóbbi években megszaporodott publikációk azt mutatják, hogy mindez a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is felkeltette. Ehrenburg hatalmas irodalmi örökségéből folyamatosan jelennek meg az alkotások, köztük levelezése is.¹ A Szentpétervári Akadémiai Könyvtárban (RAN) az 1990-es évek eleje óta dolgoznak egy kiadványsorozaton az író életéről és műveiről, s ebből eddig öt kötet már megjelent.² A sorozatot V. Popov és B. Frezinszkij gondozza, s munkájuk eredményeképpen egyre kevesebb a fehér folt az író élettörténetében. A már megjelent kötetek Ehrenburgot (1891–1967) korával szoros összefüggésben ábrázolják: nemcsak mint művészt, hanem mint politikus is.³

¹ Kiadták a különböző évekből származó újságcikkeit. Lásd Ilja EHRENBURG: *Na tonuscsem korablje. Sztatyj is feletoni 1917–1919 gg.* (Összeállította és az előszót írta A. I. RUBASKIN.) Szankt-Petyerburg, 2000; *Vojna.* Moszkva, 2005. Megjelent kétkötetes levelezésgyűjteménye, melyet B. J. FREZINSZKIJ rendezett sajtó alá: *Daj ogljanutyszja. Pizma 1908–1930 gg.* Moszkva, 2004; *Na cokolje isztorii. Pizma 1931–1967.* Moszkva, 2004.

² V. V. POPOV–B. J. FREZINSZKIJ: *Ilja Erenburg. Hronyika zsziznyi i tvorcsestvja (v dokumentah, pizmah, viskazyivanyija presszi, szvigyetyelstva szovremennyikov).* 1. k. 1891–1923., 2. k. 1924–1932., 3. k. 1933–1935., 4. k. 1936–1941., 5. k. 1941–1945. Szankt-Petyerburg, 1993–2001.

³ Ma már rendelkezésünkre állnak részletes biográfiai munkák, amelyek az író egyes életszakaszaira és alkotásaira koncentrálnak. Lásd B. J. FREZINSZKIJ: *Ilja Erenburg v Kijeve 1918–1919.* Minuvseje. Isztoricsezkij almanah, 22. füzet. Szankt-Petyerburg, 1997. 248–335. – Ehrenburg szerepét kutatta az 1935. évi nemzetközi antifasiszta írókongresszus megszervezésében ugyanő: *Velikaja illjuzija, Párizs.* Ugyanott, 24. füzet. Szankt-Petyerburg, 1998. 166–239. – Egyéb életrajzi munkákból lásd A. I. RUBASKIN: *Ilja Erenburg –puty pizatyelja.* Leningrád, 1990. Ilja Ehrenburg *Julio Jurenito* című regényéről lásd Revoljucija i provokacija. In: Sz. ZEMLJANOV: *Strihi k portretu minuvsevo veka.* Moszkva, 2004. – Az 1990-es évek elejétől egyre többet

Noha tömegesen jelentek meg a kiadványok az író életútjáról (valamint arról, hogyan fogadták alkotásait a Szovjetunióban és határain kívül), újabb ígéretes kutatási perspektívák is nyílnak annak kapcsán, hogy a tudósok egyre inkább betekinthesnek a pártarchívumok és részben a külügyi levéltárak nemrég még szigorúan titkos dokumentumaiba. A forrásbázis bővülése folytán új, konkrét adalékokkal árnyalható az író életrajza, és behatóan tanulmányozható, hogy az évtizedek során miképpen alakult a szovjet hatalom viszonya az irodalmi élet egyik központi figurájához, ahhoz az emberhez, akinek alkotó munkája és társadalmi tevékenysége gyakran keltett nemzetközi visszhangot.

Ehrenburg az *Emberék, évek, életem* című ismert emlékiratainak egyik fejezetében beszámolt 1955. októberi rövid budapesti tartózkodásáról. Nyikolaj Tyihonov költő társaságában Bécsbe indult a Béke Világtanács irodájának ülésére, melynek 1950 óta alelnöke volt. (Tyihonov a Szovjet Békebizottság elnöke, Ehrenburg a helyettese volt.) Csakhogy a kedvezőtlen repülési viszonyok miatt kénytelenek voltak leszállni Budapesten. Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártjának első titkára fogadta őket, s rögtön megkérte mindkettőt, töltsék az estét a magyar írókkal. Bár megemlítette, hogy az írók körében egészségtelen atmoszféra alakult ki, nem bocsátkozott részletekbe. Ehrenburg és Tyihonov természetesen nem tudta, hogy az írók és művészek egy csoportja éppen akkor fordult beadvánnyal az MDP vezetőségéhez, tiltakozva az alkotói szabadság megsértése ellen, többen pedig demonstratívan kiléptek a Magyar Írók Szövetségének vezetőségéből.⁴ A feszültséget óhatatlanul érzékelték a szovjet vendégek is. A találkozó izzó légkörben folyt le. A teremben ülők gondterheltek voltak, ingerülten váltottak szót egymással, csak Lukács György, a hetven éves filozófus és kritikus, aki évszázadában már sok

foglalkoznak Ehrenburg és a zsidóság viszonyával, műveit a zsidó kultúra és a 20. századi társadalmi mozgalmak kontextusában vizsgálják. Lásd B. M. PARAMONOV: *Ilja Erenburg – portret jevreja*. Szankt-Petyerburg, 1992; „Protiviv popitok voszkresztyi jevrejszkij nacionalizm”. (Ehrenburg levele Sztálinnak.) *Isztocsnjyik*, 1997/1.; B. J. FREZINSZKIJ: *Jevrejszkaja tyema memuarov I. Erenburga „Ljygyi, godi, zszinyi”*. V pocste Novovo mira za 1961 g. Vesztnyik Jevrejszkovo universzityeta v Moszkve, 1998/2. 157–164.

Az 1980–1990-es években külföldön is gyakran foglalkoztak Ehrenburggal és életművével. Lásd például J. RUBENSTEIN: *Tangled Loyalties: The Life and Times of Ilya Ehrenburg*. New York, 1996; E. BERNARD: *La vie tumultueuse d’Ilia Ehrenburg*. Paris, 1991; A. GOLDBERG: *Ilya Ehrenburg. Writing, Politics and the Art of Survival*. London, 1984.

⁴ Részletesebben lásd RAINER M. JÁNOS: *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*. Budapest, Magvető, 1990; V. T. SZEREDA–A. SZ. SZTIKALIN: *Iz isztorii odnovo protyivosztojanyija: szozj vengerszkij piszatyelaj v obscsesztvenno-polityicseszkaj borbe szeregyni 50-h godov*. Polityicseszkije krizisi i konflikti 1950–60-h godov v Vosztočnoj Jevrope. Moszkva, 1993. 93–145.

mindent látott, szívta zavartalanul a szivarját. Később Ehrenburg így emlékezett vissza: „Elhatároztam, hogy semleges témát választok, s arról kezdtem beszélni, hogy az írónak, ha újságba ír, nem a szerkesztőt, hanem az olvasót kell maga előtt látnia, hozzá kell intéznie a szavait, s nem szabad belemennie abba, hogy a szerkesztő vörös vagy kék ceruzával kihúzzon bármilyen nem szokványos szót.”⁵ Alighogy befejezte, magyar beszélgetőtársai konkrétabb témára terelték az eszmecsere-t. Elmondták, hogy a hazájában nagy feltűnést keltő *Olvadás* című könyvét lefordították magyarra, de nem jutott el a könyvesboltokba, mert mindössze száz példányban jelentették meg a pártelit számára. Ehrenburg nem akarta tovább élezni a vitát, és kommentár nélkül hagyta ezt a sokatmondó tény-t. Úgy tűnt, hogy az este különösebb botrány nélkül ér véget. Ehrenburg emlékirataiban így folytatta a beszámolót: „Nem egészen értettem, mi történt a magyar írókkal, de az világos volt, hogy elégedetlenek. Amikor visszatértünk szigeti szállásunkra [a Margitszigetre], megkérdeztem Tyihonovtól, vajon Rákosi miért küldött minket az írókhoz. Nyikolaj Szemjonovics így válaszolt: »Isten tudja. Az atmoszféra valóban különös.« Holnap beszédet kell tartani Bécsben, szólni a »genfi szellemről«,⁶ az európai biztonságról. No jó, de mi folyik itt? Az írók dühösek. Miért nem figyelmeztetett bennünket Rákosi? Mindent megértettem, de nem aznap este, hanem egy év múlva” – fejezte be Ehrenburg emlékiratainak rövid magyar témájú fejezetét.⁷

Arról, hogy mi történt Moszkvában Ehrenburg és Tyihonov elutazása után, ma már értesülhetünk az SZKP Központi Bizottsága apparátusának dokumentumaiból, melyeket az Oroszországi Állami Legújabbkori Történelmi Archívumban (RGANI) őriznek és az utóbbi években publikáltak. Ehrenburg és a magyar írók találkozásánál ugyanis jelen voltak a szovjet nagykövetség képviselői is, és levelükben nyomban be is számoltak a központnak a beszélgetés tartalmáról.⁸ A nagykövetség és J. V. Andropov nagykövet verziója szerint, amely később az SZKP

⁵ *Ogonyok*, Moszkva, 1987. 23. sz. 22. – Ehrenburg emlékiratainak Magyarországról szóló részei könyv formában csak a gorbacsov-i időszakban jelenhettek meg. Lásd I. G. EHRENBURG: *Ljугyi, godi, zsziny*. (Visszaemlékezések 3 kötetben. Javított és bővített kiadás. Ehrenburg szövegét B. J. Frezinszkij rendezte sajtó alá.) Moszkva, 1990. (Így természetesen hiába keressük a magyar részeket az egykori magyar kiadásban. Lásd Ilja EHRENBURG: *Emberek, évek, életem*. 1–3. kötet. Gondolat, Budapest, 1963, 1966. – *A ford. megjegyzése*.)

⁶ A Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányfői 1955. július 18–23-án konferenciára ültek össze, s ezzel kezdődött bizonyos enyhülés a nemzetközi kapcsolatokban.

⁷ Ehrenburg és Tyihonov kapcsolatáról lásd B. J. FREZINSZKI: *Kakije bili nagyvezdsi! I. Erenburg – N. Tyihonovu 1925–1939; O. N. TYIHONOVE, 1922–1967. Voproszi lityeraturi*, 2003/3. 255–257.

⁸ A dokumentumot nem találtam meg.

KB Kulturális Osztályának feljegyzésében is olvasható volt, „Ehrenburg ebben a beszélgetésben megengedett magának egy olyan kijelentést, amelyet a magyar irodalmi életben tapasztalható jobboldali elhajlás hívei felhasználtak álláspontjuk igazolására. Amikor például megkérdezték tőle, hogyan egyeztethető össze az irodalom eszmei irányítása az alkotói szabadsággal, Ehrenburg kijelentette, hogy ő a világon mindennél jobban utálja a szerkesztő vörös és kék ceruzáját, nem ért egyet azzal a bírálattal, amellyel a szovjet sajtóban az *Olvádást* illették, és írja annak második részét.⁹ Ehrenburg ironikusan beszélt az úgynevezett társadalmi megrendelésről, a munkásoknak arról az igényéről, hogy az író könyveket írjon róluk, túlzóan és lekezelően nyilatkozott a szovjet termelési regényről.¹⁰ Általában nihilista nyilatkozatokat tett a szovjet irodalom fejlődésének tapasztalatairól.”¹¹ A Kulturális Osztály a nagykövetség jelentése alapján arra a végkövetkeztetésre jutott: „Ehrenburg ellenzéki megnyilatkozásait, azok hatására számítva, nagy örömmel fogadták a jobboldali kispolgári elhajlás hívei, s érvként használták fel az »alkotói szabadság« védelmében, az irodalom pártirányítása elleni harcban.”¹² Miután Budapestről megérkezett a KB apparátusához a jelentés, magyarázatot követeltek Ehrenburgtól, noha nem is volt párttag. 1955 decemberében az író levelet küldött M. A. Szuszlovnak, az SZKP KB titkárnak, az Elnökség tagjának, s ebben rámutatott arra, hogy nem értelmezték korrekt módon a kijelentését. „Az író munkájáról és a szerkesztő szerepéről szólva azt mondtam, amit már sokszor meg is írtam, hogy nem szeretem, amikor túl könnyedén mozog a szerkesztő kék vagy vörös ceruzája, s kihúz minden szokatlan, friss képet vagy szófordulatot. Természetesen a »vörös« szót nem olyan értelemben alkalmaztam

⁹ Az *Olvádás* (*Ottyepel*) első része a *Znamja* folyóirat 1954. évi 5., második része az 1956. évi 4. számban jelent meg. – A regény fontos darabja a sztálini–zsdánovi ortodoxiától való eltávolodás folyamatának a szovjet irodalomban. A szovjet írók 1954. decemberi második kongresszusán az *Olvádást* hevesen bírálták „szubjektívizmusáért” és azért, mert „torzíva mutatja be a szovjet valóságot”. A kritika a XX. kongresszus után sem szűnt meg. (Lásd *Lityeraturnaĵa gazeta*, 1956. május 8.)

¹⁰ Ehrenburg *Az író munkájáról* címmel fontos elvi cikket jelentetett meg a *Znamja* 1953. évi 10. számában. Kifogásolta benne az íróknak adott direkt „társadalmi megrendelést”, s ezzel a Sztálin utáni időszakban az elsők között fogalmazta meg az alkotó értelmiségiek megújulás iránti vágyát. Mint írta, Csehov és Tolsztoj nem kapott társadalmi megrendelést, belső meggyőződésből írt.

¹¹ Az SZKP KB Kulturális Osztályának 1956. január 4-i feljegyzése a KB-nak. Lásd *Apparat CK KPSZSZ i kultura 1953–1957. Dokumenti*. (Szerkesztette: V. J. AFIANI.) Moszkva, 2001. 117. dok. 466.

¹² Uo. – Emlékirataiban Rákosi is foglalkozik Ehrenburg és Tyihonov budapesti látogatásával. Szerette volna, ha a szovjet írók „megjavítják” a magyar írók hangulatát, de keserűen csalódnia kellett. Lásd RÁKOSI Máttyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. 2. k. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 1010–1011.

a ceruzára, ahogyan azt az amerikai újságírók beállítani igyekeznek.”¹³ Ehrenburg egyébként elismerte, hogy feltettek neki „provokációs” jellegű kérdéseket is, de ő nem értette, miről van szó, hiszen nem eléggé tájékozott a magyar irodalom berkeiben, és a megjelent személyeket sem ismerte. Azt sem tudta, hogy *Olvasás* című művét Magyarországon félig betiltott műnek tartják. Ebből a leveléből egyértelműen érződik, hogy sértőnek tartotta a következetesen „párthű” magyar írókollégák magatartását, akikről valószínűleg nem alaptalanul feltételezte, hogy szerepet játszottak a moszkvai „felsőbb instanciákhoz” címzett panaszáradat elindításában: „Úgy gondolom, ha egyik-másik általam használt kifejezés szóbeszédre adhatott alkalmat, a magyar kommunista elvtársak, akik ott voltak a találkozón, kérdéseket tehettek volna fel nekem, hogy tisztázzuk a félreértést ahelyett, hogy később vádaskodnak ellenem, ami szerintem mélységesen igazságtalan és sértő.”¹⁴

A Kulturális Osztályon nem találták meggyőzőnek a neves író magyarírázkodását. Budapesti beszéde ugyanis jól beleillett más, külföldi írók és értelmiségiek előtt tett kijelentéseinek a sorába, amelyekről a pártapparátusnak természetesen bőven voltak információi.

Az első ilyen alkalom még 1908 decemberében Párizsban kínálkozott. Ehrenburg 17 éves korában és később is többször hosszú időt töltött Párizsban. Kitűnően beszélt franciául és jó kapcsolatai voltak művészekkel, amit a sztálini vezetés az 1930-as években alaposan kihasználta arra, hogy Franciaország és néhány más ország baloldali értelmiségével kiépítse és ápolja a kapcsolatokat.¹⁵ Ehrenburg ama kevés szovjet író egyike volt, akinek még az 1950-es évek elején, a hidegháború tetőzésekor is megengedték néhányszor, hogy külföldre utazzon.¹⁶ Sztálin halála és Berija letartóztatása után enyhülni kezdett a szovjet társadalmat nyomasztó félelem légköre, és Ehrenburg, amikor Párizsba utazott, megengedte magának, hogy a korábbinál kicsit kritikusabban nyilatkozzon a szovjet kulturális élet számára elfogadhatatlan jelenségeiről.

¹³ *Apparat CK KPSZSZ i kultura 1953–1957*. 111. dok. 452.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Lásd *Dialog piszatyalej. Iz isztorii russzko-francuzszkih kulturnih szvjazej XX veka 1920–1970*. (Felelős szerkesztő: T. V. BALASOVA.) Moszkva, 2002. III. rész, 5. fej. – Ehrenburg kapcsolatairól lásd még B. J. FREZINSZKIJ „...Az ördög műve, hogy beleszerettem egy idegen országba. Őt adalék a francia–szovjet kapcsolatok történetéből” című írását. (*Vszemirnoje szlovo*, 13. sz. Szankt-Petyerburg, 2000. 77–85.; uő: Ilja Erenburg i Pablo Picasso. In: *Pamjatnyiki kulturni: novije otkritija. Piszmennoszty, iszkussztvo, arheologija*. Moszkva, 1998. 66–92.)

¹⁶ Ezzel kapcsolatban lásd a neves diplomata és tudós, I. M. Majszkij visszaemlékezéseit: *Voproszi lityeraturi*, 1990/11–12.

A KB Kulturális Osztályának fentebb idézett 1956. január 4-i feljegyzésében megemlítik, hogy Ehrenburg, amikor 1954 májusában felszólalt Párizsban a Francia Írók Országos Bizottságában, „ugyancsak eltúlozva jellemezte a termelési témájú szovjet regényeket (ezt még élesebben fogalmazva megismételte Budapesten is), nihilista módon nyilatkozott a szovjet kritikáról és irodalomról, s nem tudott kimutatni bennük semmi pozitívát vagy tanulságosat”.¹⁷ 1955 októberében Moszkvában, amikor az ismert mexikói művésszel, David Alfaro Siqueirosszal találkozott, azt mondta neki, hogy fásasztja a propagandisztikus művészet. A Kulturális Osztályon az a vélemény alakult ki: „Ehrenburg nem pállástolja, hogy a jelenlegi burzsoá dekadens és formalista művészet híve lett.” Amikor 1955 elején az akkor létrehozott *Inoszttrannaja lityeratura* szerkesztőségének tagja lett, az 1956. január 4-i feljegyzés szerint „a folyóirat szerkesztőségi kollégiumára rá akarta erőltetni nézeteit, és ilyen szellemű anyagokkal igyekezett megtölteni a lap oldalait”. „Határtalan lelkesedéssel” nyilatkozott Ernest Hemingway *Az öreg halász és a tenger* című kisregényéről (mint mondta, „még a gyengébb részei is jobbabbak a folyóiratokban általában megjelenő anyagoknál”), noha a művet a szovjet pártfunkcionáriusok „naturalistának és fantáziátlanak” minősítették. Ehrenburg mint „igazi író” ajánlotta az olvasók figyelmébe William Faulkner (akinek műveit az agitproposok „rendkívül formalistának és sötétnek” nevezték) és François Mauriacot (akit pedig „reakciós katolikus írónak” tartottak). Ugyanakkor lebecsülően nyilatkozott André Stil teljesen átpolitizált regényeiről, Roger Vailland *Foster ezredes bűnösnek vallja magát* című opuszát pedig, amely a koreai háborúról szólt, „tehetségtelennek és aljassnak” nevezte. Nem értékelte „tárgyilagosan” a népi demokratikus országok irodalmának állapotát sem.¹⁸ Annak jeléül, hogy nem ért egyet a folyóirat irányvonalával, amely nem felel meg az ő esztétikai igényeinek, az író kivonult az *Inoszttrannaja lityeratura* szerkesztőségi kollégiumából, amire akkoriban nem volt példa.¹⁹

¹⁷ *Apparat CK KPSZSZ i kultura 1953–1957*. I. m. 467. – Ugyancsak 1954-ben történt, hogy Ehrenburg interjút adott a *Brücke* nevű osztrák folyóiratnak. A pártapparátusban úgy vélték, hogy az interjú „hangulata egészségtelen” volt, és „helytelen kijelentések” voltak benne. (RGANI f. 5. op. 17. gy. 487. l. 14.)

¹⁸ *Apparat CK KPSZSZ i kultura 1953–1957*. I. m. 467.

¹⁹ Arról, hogyan viszonyult a modern külföldi irodalomhoz a folyóirat és főszerkesztője, A. Csakovszkij, valamint a párt Kulturális Osztálya, lásd A. Csakovszkij 1955. december 23-án M. Szuszlovhoz írott levelét és a Kulturális Osztály 1956. január 12-i feljegyzését. (I. m. 113, 120. dok. 457–459, 477–479.) – Ehrenburgnak határozott elképzelése volt a folyóirat profiljáról, s ebben nemcsak a modern külföldi irodalomhoz való viszonya vezette, hanem „a művész és a hatalom” kapcsolatáról vallott nézete is. Eszmei-esztétikai hitvallását részben megfogalmazta az állami és pártvezetőkhez írott leveleiben: „Nekem nem közömbös

Egyébként továbbra is írt a folyóiratba, így a *Stendhal tanulmányai* című cikket az 1957. évi 6. számba, ami az év augusztusában a KB-ban újabb tárgyalásokra adott okot.²⁰

Ehrenburg túlságosan független magatartása annál inkább bőszítette a hatalom embereit, mert a külföldi kulturális személyiségek az író személyes véleményét mint „a szovjet irodalom megbízható képviselőjének véleményét” fogadták,²¹ ami a KB Kulturális Osztálya munkatársainak meggyőződése szerint „ártalmas lehetett arra a befolyásra, amelyet a szovjet irodalom és a szovjet esztétikai gondolkodás gyakorolt a külföldi irodalomra és művészetre”.²² Az 1956. január 4-i feljegyzés szerint célszerű lesz „Ehrenburg elvtársat behívni az SZKP KB-ba és felhívni a figyelmét arra, hogy a külföldi írókkal és művészekkel folytatott beszélgetéseiben kifejezett nézetei tarthatatlanok és összeegyeztethetetlenek pártunk ideológiájával és politikájával az irodalom és művészet terén”.²³ Ez a beszélgetés megtörtént,²⁴ de semmi hatása nem lett, mert Ehrenburg továbbra is „szabadon” nyilatkozott a külföldi publikumnak. A hatalmon levők különösen elégedetlenek voltak azzal a beszédével, amelyet 1957 tavaszán Japánban tartott.²⁵ Miként az SZKP KB 1963. január 2-i ülésén készült munkafeljegyzésből kiderül, a legfelsőbb pártvezetés

az irodalom”. (Ehrenburg levelei Ny. Buharinhoz, I. Sztálinhoz, Ny. Hruscsovhoz, D. Sepilovhoz és másokhoz: *Istocsnjyk*, 1997/2. 109–121.)

²⁰ A KB Kulturális Osztályának véleménye szerint Ehrenburg a francia író életútjának felvázolását arra használta fel, hogy „kifejtse ellenzéki nézeteit a szovjet irodalom- és kultúrpolitikával szemben”. Az osztály utasítására a *Lityerturnaja gazeta* több cikkben is megírta Ehrenburg Stendhal-tanulmányát. (Lásd *Apparat CK KPSZSZ i kultura 1953–1957*. I. m. 194. dok. 692–694.) Több író, köztük Louis Aragon viszont örömmel üdvözölte az írást. (*Les Lettres françaises*, 1957. szeptember 19–25.)

²¹ Johannes Becher, német író és az NDK kulturális minisztere ezt írta az SZKP KB-nak küldött feljegyzésében Ehrenburg *Az író munkája* című 1953-as dolgozatáról: „A németek minden szovjet emberben az egész Szovjetuniót látják, ezért egy ilyen nagy írónak a cikkét, mint Ehrenburg, irányadónak tekintik. De nem érthetnek egyet a szovjet irodalomról alkotott elképzeléseivel.” (Lásd Ehrenburg írása kapcsán V. N. Akszajev 1954. március 14-i feljegyzését, illetve M. Saginjan március 15-i levelét B. Polevojhoz. *Apparat CK KPSZSZ i kultura 1953–1957*. I. m. 207–208, 209.)

²² Az SZKP KB Kulturális Osztályának 1956. január 4-i feljegyzése. Uo. 467.

²³ Uo. 468.

²⁴ Erről tanúskodnak a január 4-i feljegyzésre 1956. szeptember 4-én írt megjegyzések. Sepilov megbízásából D. Polikarpov és B. Rjurik apparátusi munkatárs beszélgetett el az íróval, aki hasonló beszélgetésekről többször is beszámol emlékirataiban.

²⁵ Az SZKP KB Kulturális Osztályának 1957. augusztus 2-i feljegyzése szerint: „Tavasszal Japánban tett útján Ehrenburg a burzsoá liberalizmussal határos kijelentéssel élt.” Ehrenburg ugyanis a japán írók ama kérdésére, milyen művek számíthatnak megjelenésre a Szovjetunióban, így válaszolt: „A művek kiválasztásánál nem az író politikai álláspontjának, hanem az adott mű művészi kvalitásainak kell a meghatározónak lennie.” (Lásd *Apparat CK KPSZSZ i kultura 1953–1957*. I. m. 693.)

informális (jegyzőkönyvben nem rögzített) határozatot fogadott el arról, hogy „a jövőben korlátozni fogják Ehrenburg utazásait” külföldre.²⁶ Egyébként nem ez volt az első ilyen határozat,²⁷ és akkoriban már nem is vették szigorúan, mert Ehrenburg mindaddig folytatta külföldi utazásait Francia- és Olaszországba is, amíg egészsége 1967-ben – halála évében – végletesen meg nem romlott.²⁸

1963 folyamán Ehrenburg ügyeivel többször is foglalkozott a párt Elnöksége, mindenekelőtt *Emberek, évek, életem* című munkájával kapcsolatban, amelyet a szerző jókora törlésekkel adhatott csak ki, és amelynek nagy visszhangja volt az olvasók körében.²⁹ A KB tagjainak nem tetszett a könyv, mert szerzője nem alkalmazta az „osztály-megközelítést”, és mert „politikailag kétes, hibás megfogalmazások” vannak benne.³⁰ Ez nemcsak bizonyos történelmi események értékelésére vonatkozott (például az 1939. évi szovjet–német közeledésre), hanem személyek, politikusok, művészek megítélésére is. Kifogásolták azt is, hogy Ehrenburg nagy figyelmet szentelt olyan íróknak, akiknek alkotásai „idegenek a szovjet olvasó számára”. 1963. március 8-án Ny. Sz. Hruscsov a következőt mondta az alkotó értelmiséggel tartott találkozón: „Amikor az ember I. G. Ehrenburg emlékiratait olvassa, azt látja, hogy mindent nagyon sötéten ábrázol.” Ezt az SZKP első titkára elfogadhatatlannak tartotta már azért is, mert „magát Ehrenburg elvtársat a személyi kultusz időszakában nem sújtotta üldöztetés vagy korlátozás”.³¹ A pártvezetők és az alkotó értelmiség egy másik találkozásán L. Iljicsov, a KB ideológiai titkára még élesebben fogalmazott. Képmutatással vádolta az író: annak idején dicsőítette Sztálint, noha kételkedett érdemeiben, miközben más írók ugyanezt hitelt tették.³² Szemére hányták Ehrenburg-

²⁶ *Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. 1. k. (Az üléseken készült nyers, gépirásos jegyzőkönyvek. Főszerk.: A. A. FURSZENKO akadémikus. Összeállította: V. J. AFIANI.) Moszkva, 2003. 669.

²⁷ 1958-ban a Svéd Írószövetség meghívta Ehrenburgot, tartson előadást a szovjet irodalomról, de nem kapott kiutazási engedélyt. Az ide vonatkozó határozat szerint: „Az SZKP KB Kulturális Osztálya nem tartja célszerűnek, hogy Ehrenburg külföldön a szovjet irodalomról nyilatkozzon, mert hasonló alkalmakkor már kifejtett helytelen, nihilista nézeteket, és nem ad objektív képet hazánk irodalmáról.” (RGANI f. 5. op. 36. gy.64. l. 63.)

²⁸ 1964-ben Budapestre is ellátogatott, és igen jó benyomásokat szerzett. Mint emlékiratainak „magyarországi” fejezetében írja, a könyvesboltokban sok modern nyugati szerző művét látta, és az értelmiségieknek nem nehéz megkapni az útlevelet külföldre, hogy saját szemükkel lássák, hogy élnek Nyugaton.

²⁹ Lásd Vokrug memuarov Ilji Erenburga. In: *Minuvseje. Isztoricseszki almanah*. 8. (Szerk.: V. ALLOJ.) Moszkva, 1992. (Párizs, 1990.) 387–406.

³⁰ RGANI f. 5. op. 36. gy. 120. l. 128.

³¹ *Pravda*, 1963. március 10.

³² *Pravda*, 1963. március 9., 10.

nak, hogy az „anarchizáló” fiatal irodalmárok védelmezője, az „ideológiamentes” folyamatok felmagasztalója, a „mértéktelen” liberalizmus híve az irodalmi életben. Rá akarták venni, hogy alapjaiban dolgozza át emlékiratainak készülő új kötetét, ám ő ezt határozottan megtagadta.³³ Az SZKP KB Elnöksége utoljára 1964. szeptember 17-én, nem egészen egy hónappal Hruscsov menesztése előtt foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy nem célszerű megjelentetni Ehrenburg emlékiratainak újabb kötetét.³⁴ Itt jegyzem meg, hogy Ehrenburg és Hruscsov viszonyának megvoltak a maga „hullámhegyei” és „-völgyei”. 1963 nyarán például egy szemtanú elmondása szerint a KB első titkára, aki éppen kitűnő hangulatban volt, kötetlen beszélgetés során biztosította az írórt arról, hogy mindent kinyomtatathat, amit csak akar, azaz nem cenzúrázzák.³⁵ Annak jeléül, hogy meg vannak bocsátva a pártvezetés ellen elkövetett „bűnei”, a *Lityerturnaja gazeta* 1963. augusztus 13-i számában teljes terjedelemben megjelent Ehrenburgnak az Európai Írók Közössége leningrádi kongresszusán elmondott beszéde, noha az akkori szovjet ideológiához képest sok nem ortodox megállapítás volt benne.³⁶ A pártvezetők Ehrenburghoz való ellentmondásos viszonyát mutatja az is, hogy 1963. május 12-én a *Pravdá*ban megjelenhetett A. Tvardovszkijnak, a *Novij mir* főszerkesztőjének interjúja, amelyet az amerikai UPI hírügynökség tudósítójának adott, s amelyben igen nagyra értékelte Ehrenburg emlékiratait.³⁷ Mindez azonban még nem háritotta el az akadályokat az újabb kötet megjelenése elől.

³³ „Erenburg nye szgyelal vivodov...” O publikacii memuarov piszatyelja. *Iosztocsnyik*, 2000/2. 103–112. – Az írónak mégis kellett bizonyos engedményeket tennie. A hruscsovi vezetéshez való viszonyáról lásd M. R. ZEJINA: *Szovjetszkaja hudozsesztvennaja intyelligencija i vlaszty v 1950–1960-e godi*. Moszkva, 1999; V. EGGELING: *Polityika i kultura pri Brezsnyeve i Hruscsove 1953–1970 gg.* Moszkva, 1999.

³⁴ 1961-ben a Szovjetszkij piszatyel kiadónál megjelent az emlékiratok első és második része, majd hosszas huzavona után a harmadik és a negyedik. 1960–1965 között összesen hat részt közölt a *Novij mir* folyóirat. A hetedik rész befejezetlen maradt. (A magyar kiadás ezekből készült. – A *ford. megjegyzése.*)

³⁵ Lásd V. EGGELING: l. m. 151–152. – Utolsó találkozásukon Ehrenburg azt mondta Hruscsovnak: minden ideológia csakis vitában, eszméinek erejével bizonyíthatja be fölényét más ideológiákkal szemben.

³⁶ Ehrenburg védelmébe vette James Joyce, Franz Kafka, Marcel Proust alkotásait, akiket sok felszólaló elítélt mint „a 20. századi modernizmus kútfőit”. Ehrenburg szerint azon írónak is van helyük a nap alatt, akik keveseknek írnak. Ők az irodalom „bepilülő pilótái”. A. I. Rubaskin helyesen állapítja meg: „Az »olvadás« idején Ehrenburg könnyebben megvédelmezhetette a neki tetsző költői, festészeti, színházi jelenségeket. Sokan éppen Ehrenburg emlékirataiból, az 1958-as *Francia füzetek* című művéből, újságcikkeiből és bevezetőiből ismerhették meg századunk fontos kulturális fejleményeit. Mint maga is beismeri, »életében sokat tévelygett«, de egy dolog változatlan volt, mégpedig a kultúra iránti odaadása.” (*Russzkije piszatyeli 20 veka*. Biograficseszki szlovár. Moszkva, 2000. 796.)

³⁷ A. Tvardovszkij így írt Ehrenburgnak: „Ezt a könyvet lelkiismereted parancsára írtad...” (*Vsztrecki sz proslim*. 4. Moszkva, 1987. 297–300.)

Ehrenburg ellenzéki megnyilatkozásait a Sztálin halála utáni enyhülés idején mindazonáltal nem kell eltúlozni, mert sohasem mentek túl bizonyos határokon. A szovjet hatalom iránti lojalitását mutatja nem utolsósorban az 1956-os „budapesti őszi” idején tanúsított magatartása. Emlékirataiban külön fejezetet szentelt³⁸ a magyar forradalomról szerzett benyomásainak, amikor először kellett „törleszteni a sztálini időszak számláit”. Bár elismerte, hogy „a szovjet újságok alapján nehéz megérteni, mi folyik Magyarországon”, mégis elfogadta azt a széles körben elterjedt sztereotípiát, hogy oda Nyugatról visszatértek a horthysta emigránsok, illetve hogy „a munkások, akiket felbőszített Rákosi és Gerő rezsimje, idegen célokért fogtak fegyvert”.³⁹ De nem is ez volt a legfontosabb, hanem az, hogy a magyarországi események kezdetével Ehrenburg szerint „vége lett a genfi szellemnek”, s „hiábavalónak bizonyultak a békeharcosok sokéves erőfeszítései, politikai meggyőződésüktől függetlenül”.⁴⁰

Október végén, azaz néhány nappal azelőtt, hogy a szovjet csapatok megdöntötték Nagy Imre kormányát és hatalomra juttatták Kádár Jánosét, a nemzetközi békemozgalom sok ismert személyisége azt követelte a Béke Világtanács titkárságától, hogy a szervezet nyilatkozzon a magyarországi eseményekről. Ehrenburg, akit mint a Világtanács alelnökét nyomban értesítettek erről Helsinkiből, a mozgalom székhelyéről, megfogalmazott egy nyilatkozattervezetet, amely véleménye szerint kielégítő volt nem csupán a kommunisták, hanem az úgynevezett útitársak

³⁸ Első megjelenés: *Ogonyok*, 1987/23. 25–26.

³⁹ Később Ehrenburg E. Fehér Pállal, a *Népszabadság* vezető munkatársával beszélgetett a „budapesti őszi”-ről. Minthogy információi korlátozottak voltak, nem ismerte el a felkelés jogosságát, s nagy jelentőséget tulajdonított a szélsőséges kilengéseknek. (Szvigetyelsztvo B. J. Frezinszkovo o beszede sz Feherom. *Voproszi literaturi*, 2003/3. 257.) Megjegyzem, voltak más értesülései is. Fennmaradt Svenson svéd diplomatajának, a Svéd Békebizottság titkárának (aki hosszú időt töltött Budapesten) Ehrenburghoz intézett levele, amelyben a magyarországi felkelést össznemzetinek nevezte. (RGANI f. 5. op. 28. gy. 448. l. 210.)

Ami az 1956 őszi Magyarországon tapasztalható nyílt antiszemitizmust illeti, a kutatók többsége szerint ez nem volt jelentős, de létezett (hajdúnánási, mátészalkai pogrom stb.). Bárhogyan is volt, félelmében 20 000–25 000 zsidó Nyugatra távozott. (Lásd erről GYÖRI SZABÓ Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon [1945–1956]*. 2. jav., bőv. kiadás, Windsor, Budapest, 1997; LITVÁN György: *Jewish Role in Hungarian Communism, Anti-Stalinism and 1956*. In: *Király Béla Emlékkönyv*. Budapest, 1992; MATUZ Géza: *Zsidógyilkosság 1956-ban? Vádak és tévhitek*. Kairoz, Budapest, 2004; PELLE János: *Az utolsó vérvádak. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből*. Pelikán, Budapest, 1995; STANDEISKY Éva: *Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban*. In: *Évkönyv 2004, XII. Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: RAINER M. János–STANDEISKY Éva. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 147–185.; VÖLGYESI Zoltán: *Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson*. Osiris, Budapest, 2001.

⁴⁰ 1956 elején Ehrenburg még jóval optimistább volt. Lásd Dobroje nacsalo: o mezdunarodnoj obsztanove k nacsalu 1956 g. *Novoje vremja*, 1956/1.

számára is, akik nem voltak hajlandók helyeselni a Szovjetunió minden külpolitikai lépését.⁴¹ E helyett a szöveg helyett azonban Helsinkibe egy másikat küldtek, amelyet az SZKP Központi Bizottságában fogalmaztak meg.⁴² Ehrenburg, amint elolvasta, nyomban levelet írt Hruscovnak. Kifejtette neki, hogy a javasolt nyilatkozattervezetet egész biztosan vissza fogja utasítani sok neves személyiség, és szétesik az egész békemozgalom. „Arról van szó – zárta levelét Ehrenburg –, hogy elveszítjük azokat a pártokat és csoportokat is, amelyek még velünk haladnak.”⁴³

Mint a dokumentumokból kiderül, a brit, a francia és az olasz békemozgalom közös hivatalos nyilatkozatot készített elő a magyarországi és a közel-keleti eseményekről. (Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael azokban a napokban támadta meg Egyiptomot.) Azután jött az ötlet, hogy a Béke Világtanács elnökének és alelnökének aláírásával adjanak ki nyilatkozatot, amelyben elítélik a más államok ügyeibe történő beavatkozást, mégpedig olyan megfogalmazásban, hogy a magyarországi és a közel-keleti eseményekre egyaránt érvényes legyen. Mindez elsősorban arról tanúskodott, hogy a nemzetközi békemozgalom – amely nemcsak hogy a Szovjetunió legaktívabb részvételével alakult meg, de 1949–1950-től a konfrontációs sztálini külpolitika tevékeny eszközéül is szolgált – kezd kicsúszni Moszkva ellenőrzése alól. De bárhogyan volt is, azután, hogy Emmanuel d’Astier de La Vigerie irodalomtörténész, a francia békemozgalom vezetője telefonon beszélt Ehrenburggal, a kezdeményezőék úgy döntöttek, hogy az eredetileg tervezett nyilatkozattal várnak november 18-ig, a Béke Világtanács kibővített üléséig.⁴⁴

⁴¹ Íme az eredeti szöveg – franciáról oroszra, majd magyarra fordítva: „A Béke Világtanács mély sajnálkozását fejezi ki afelett, hogy Magyarország életét véres események keserítik. Meggyőződése, hogy a béke hívei mindent megtesznek annak érdekében, hogy megőrizhessük a népek békéjének és barátságának nagyszerű elveit. Az a tragikus fordulat, amely a magyarországi eseményekben bekövetkezett, szorosan összefügg a nemzetközi feszültséggel, mely a népek erőfeszítései ellenére még mindig fennáll.

A Béke Világtanács erősen reméli, hogy a jövőben a magyar nép békésen dolgozhat és fejlesztheti állami intézményeit anélkül, hogy életébe külső erők nyíltan vagy titokban beavatkoznának.

A Béke Világtanács felszólítja a világ népeit, hogy védjék meg a Magyar Népköztársaság szuverenitását és ne engedjék, hogy a magyarországi eseményeket a nemzetközi helyzet kiélezésére, a békével ellentétes célokra használják fel.” (RGANI f. 89. per. 45. gy. 30. l. 9.; illetve *Dialog piszatyalej. Iz isztorii russzko-francuzskih kulturnih szvjazej XX veka.* l. m. 1920–1970. 624.)

⁴² A dokumentumot nem találtam meg a levéltárban.

⁴³ Október 30-án Ehrenburg azt írta Hruscovnak, hogy az adott helyzetben a békemozgalmat úgy kell fel fogni, mint „kölcsonös engedményeken alapuló politikai blokkot”, amely „nem egyszerűen a szovjet diplomáciai lépés megismétlése”. Ennél fogva ő úgy állította össze tervezetét, hogy az „különbözik ugyan a szovjet állásponttól, de nem irányul ellenünk”. (*Dialog piszatyalej.* l. m. 624.)

⁴⁴ RGANI f. 89. per. 45. gy. 30. l. 4.

Az írónak tehát sikerült megakadályoznia a szovjet politikát határozottan bíráló nyilatkozat kiadását, álláspontja mégsem nyerte el B. Ponomarjov helyeslését, aki a KB-ban a külföldi kommunista pártokkal való kapcsolatokat irányító osztály élén állt. Ennek az osztálynak a vezetői a KB-nak címzett levelükben helytelennek minősítették az író álláspontját.⁴⁵ A párt Elnöksége november 7-én a következő döntést hozta: a Béke Világtanácsban levő szovjet képviselőknek nem szabad beleegyezniük abba, hogy e szervezet nevében bármiféle olyan dokumentumot közlétegyenek, amely a szovjet csapatok magyarországi akcióit a belügyekbe való beavatkozásnak minősíti. Ha egyes külföldi partnerek kitartóan követelnék a Béke Világtanács állásfoglalását a magyar kérdésben, a Szovjet Békebizottság tegyen olyan nyilatkozatot, amelyben kifejezi a Szovjetunió hivatalos álláspontját.⁴⁶

Ehrenburg részletesen leírja emlékirataiban, hogyan zajlott le november 18-án Helsinkiben a Béke Világtanács kibővített ülése. „Hosszasan és kaotikusan tárgyalták a magyar eseményeket”, s ennek során különösen élesen vitatkoztak a dolog lényegéről, arról, mennyire volt indokolt a szovjet beavatkozás. Mint Ehrenburg írja, a magyarországi események bizonyos fokig a békemozgalom minden résztvevőjét megváltoztatták. „Elég sok ülést és ülészakot láttam nehéz helyzetben lezajlani, de ami itt végbement, ahhoz még hasonlót sem tudtam elképzelni. Meg kellett őrizni a mozgalom egységét, miközben a küldöttek nemcsak hogy a magyarországi eseményekről vélekedtek különbözőképpen, de egymást is ellenségesen méregették. A nyugati országokban egymást érték a szovjetellenes tüntetések. Az olasz szocialisták a Szovjetunió határozott elítélését követelték, a kommunistákkal alkotott blokkjuk veszélybe került, sőt az Olasz Kommunista Párt, a legerősebb nyugati kommunista párt sorain belül is viharos viták dúltak.”⁴⁷ Tovább mélyült a baloldal vál-

⁴⁵ „Ehrenburg véleménye szerint a mai helyzetben a békeharcosok egységét nem lehet megőrizni a magyar kérdésben tett valamiféle engedmény nélkül. Ezt mi helytelennek tartjuk.” (Uo.)

⁴⁶ Azaz jelentse ki: „Magyarországon a reakciós erők ellenforradalmi lázadása, amely a magyar nép létérdekei ellen irányul és a haladó erőket sújtó legkegyetlenebb terrorhoz vezet, egyben az európai békét és biztonságot is veszélyezteti.” A KB Elnökségének jóváhagyásával küldjenek táviratot a párizsi szovjet nagykövetnek: „francia barátaink”, nyilván a kommunisták segítségével, világítsák meg a Béke Világtanács elnöke, a Nobel-díjas Joliot-Curie előtt „a magyarországi fejlemények igazi értelmét”. (Uo. 1–2.; Lásd még A. Sz. SZTIKALIN: *Prervannaja revoljucija. Vengerszkij krizisz 1956 goda i polityika Moszkva*. Moszkva, 2003.)

⁴⁷ Mint ismeretes, Palmiro Togliatti az SZKP XX. kongresszusa után minden más kommunista vezetőnél következetesebben lépett föl a sztálini örökség ellen, s ezzel igen népszerű lett a reformkommunisták körében. A magyarországi eseményeket azonban nem úgy fogta föl, mint a „nemzeti kommunizmus” eszmé-

sága Franciaországban, ahol Maurice Thorez kommunista pártvezér, elmentében olasz kollégájával, Palmiro Togliattival, semmilyen hajlandóságot sem mutatott arra, hogy alapjaiban felülvizsgálja a sztálini örökséget. Tiltakozása jeléül kivonult a Francia–Szovjet Baráti Társaságból Edouard Herriot, a neves politikus és Jean-Paul Sartre író és filozófus. Támogatásáról biztosította őket François Mauriac híres katolikus író. Hevesen támadták a szovjet vezetőket, amiért a Föld különböző részein más-más mércét alkalmaznak. „Lehetetlen dolog, hogy Egyiptomról és Algériáról szólva védelmezzik a népek önrendelkezési jogát, ám ugyanezt elvitatják Budapest népétől” – állapította meg Claude Morgan francia író, egyik november közepén Ehrenburgnak írott levelében.⁴⁸

Néhány hónappal később, 1957 novemberében d’Astier de la Vigerie Moszkvába látogatott és tárgyalásokat folytatott a *Pravda* főszerkesztő-helyettesével és J. Zsukovval, akit akkor neveztek ki a Szovjet Minisztertanács külföldi kulturális kapcsolatokkal foglalkozó állami bizottságának elnökévé. Elmondta nekik, hogy a francia politikai élet baloldalán, s különösen az értelmiségiek között, teljes lett a zűrzavar. Ráadásul a *l’Humanité* nevű kommunista újság arra a nem konstruktív álláspontra helyezkedik, hogy tagadja a „burzsoá” sajtóban közzétett tényeket, rendkívül egyoldalúan világítja meg az eseményeket, és úgy állítja be a dolgot, mintha Budapesten semmi komolyabb dolog nem történt volna. André Stil *Budapest mosolya* című cikkét például széles körben felhasználták antikommunista propaganda céljaira.⁴⁹ La Vigerie, a Francia Kommunista Párt tagja, szomorúan vallotta be Ehrenburgnak november 15-én írt levelében: „Valószínűleg sohasem tiltakoztam volna nyilvánosan, ha a francia párt – egyedülként a testvérpártok közül – nem fejezi ki bután és szervilisen örömét a Szovjet Hadsereg magyarországi beavatkozása kapcsán... A baloldali erők itt teljesen megosztottak. A párt még soha nem volt ennyire tragikusan elszigetelve, és ez a jelenlegi helyzetben nem is lehet másképp. Meg kell mondanom, hogy nemcsak a többé-kevésbé baloldali pártoktól szigetelődött el, de a derék, egyszerű, politikailag elfogulatlan emberektől is, mert megsértette a nép érzékenységét és jóérzését. Őszintén gondolom, hogy Budapesten ugyanakkora hibát követtek el, mint amikor Titóval szakítottak. Jobb

jének diadalát, hanem úgy látta, veszélyeztetik a Szovjetunió geopolitikai érdekeit, márpedig a Szovjetunió a nyugati kommunista mozgalom legfőbb támasza. (Erről részletesebben lásd Pankovits József tanulmányát e számunkban. – *A szerk.*)

⁴⁸ *Dialog piszatyelaj*. I. m. 646.

⁴⁹ Zsukov a beszélgetésről feljegyzést küldött Sepilovnak, a KB titkáranak. (RGANI f. 5 op. 30. gy. 223. l. 143.)

egy országot elveszíteni – s már úgymint odavan –, mint milliók szívét, akiknek az emberiség fontosabb az ideológiánál. Ezzel hosszú időre aláásuk a munkások összefogásának a lehetőségét.”⁵⁰

„Mennyi heves beszédet és haragos replikát hallottam – írta Ehrenburg a november 18-i helsinki ülésről. – Leszállt az éjszaka, s a viták csak hevesebbek lettek... Megértettem, hogy Magyarországgal kellett fizetni a múltért, s ez akadálya lett a jövőnek. Azon a reggelen úgy tűnt, hogy ezt az akadályt nem lehet legyőzni.” November 19-én reggel végül is kompromisszumos határozatot fogadtak el, amely lehetővé tette, hogy megakadályozzák a mozgalom szétesését. A határozatban beismerték: „A magyar tragédiát elsődlegesen az okozta, hogy egyfelől hosszú éveken át folyt a hidegháború, a gyűlöletet és bizalmatlanságot keltő blokkpolitika, másfelől pedig Magyarország vezetői olyan hibákat követtek el, melyeket kihasznált a külföldi propaganda.”⁵¹ A békemozgalom nem helyeselte a szovjetek akcióit, de elfogadta, hogy fennállt egy szélsőjobboldali fordulat lehetősége Magyarország politikai életében, s megélenkültek a fasiszta erők, amelyek saját érdekükben kihasználták a lakosság elégedetlenségét. A határozatban megfogalmazták azt a kívánságot: a két ország kormánya kössön megállapodást Magyarország teljes szuverenitásának helyreállításáról, és ennek alapján vonják ki az országból a szovjet csapatokat. Ez a kompromisszumos határozat végössorán megakadályozta a békemozgalom érlelődő szétesését, különösen Franciaországban, ahol időközben már meg is bénult. D’Astier de La Vigerie meg is mondta Zsukovnak: a Helsinkiben elfogadott határozat arról tanúskodik, hogy a béke híveinek mozgalma nem a szovjet politika eszköze, képes az önálló állásfoglalásra. Hatására többen is visszatértek a mozgalomba, így Jean-Paul Sartre. Ha nem születik meg a helsinki határozat, a mozgalomban csak a kommunisták maradtak volna – vélekedett.⁵² Ehrenburg egyébként azzal, hogy beleegyezett a kompromisszumos határozatba, nyíltan megsértette az SZKP KB direktíváit (ami különben nem járt komoly következményekkel reá nézve).

Noha megérett az idő, hogy a békemozgalmat, ideológiáját és benne a Szovjetunió szerepét a XX. kongresszus frazeológiájának és az új politikai realitásoknak megfelelően újraértelmezzék, a pártvezetés sehogy sem tudta elszánni magát erre. A pártfunkcionáriusok, akik természetesen nem voltak ott a Béke Világtanács ülésén és nem ismerték a lég-

⁵⁰ *Dialog piszatyalej*. I. m. 646.

⁵¹ A határozat szövege Ehrenburg emlékirataiban is szerepel.

⁵² RGANI f. 5. op. 30. gy. 223. l. 145.

körét, Ehrenburg szemére hányták, hogy nem tanúsított kellő állhatatosságot.⁵³ Pedig az az igazság, hogy maga Ehrenburg a nyugati írókkal való kapcsolataiban csak bizonyos határok között volt hajlandó a kompromisszumra. Mint szovjet íróhoz és társadalmi személyiséghez illik, mindenekelőtt a Szovjetunió hivatalos álláspontját képviselte, s valószínűleg elég őszintén. Amikor a francia írókollégák tiltakozást tettek közé a *Le Monde*-ban a Szovjetunió magyarországi tevékenysége ellen, Ehrenburg is aláírta a szovjet írók kollektív válaszát, noha nem értett mindenben egyet vele. E tényt így kommentálta emlékirataiban: „Háború folyt, s arról elmélkedni, hogy felhasználjuk-e védekezésre azt a fegyvert, ostobaság volt.”⁵⁴ A válaszlevelet széles körben publikálta a szovjet és a külföldi sajtó. Pedig, mint maga Ehrenburg is elismerte, a francia tiltakozás aláírói között ott voltak „tegnapi szövetségeseink”, a Szovjetunióval való kulturális kapcsolatok hívei, sőt az író jó barátai is. „Az olvadást fagy követte. Igyekeztem mindent megtenni, ami csak módomban állt, hogy megakadályozzam a hidegháború kiújulását.” A *Lityeraturnoj gazeta* december 1-jén közölte Ehrenburg szerkesztőséghez intézett levelét, amelyben az író arra buzdított, hogy a barátokat akkor is különböztessék meg az ellenségtől, ha nem osztják mindenben a szovjet álláspontot. Ezt a levelet Franciaországban nem publikálták, a *Les Lettres françaises* szerint azért nem, mert sokkal inkább a szovjet, mintsem a francia irodalomra szólt. Ehrenburg neve, miután aláírta a francia írók tiltakozását követő szovjet válaszlevelet, a párizsi sajtóban negatív árnyalatot kapott. A magyarországi szovjet beavatkozást szégyentelenül dicsőítő szovjet írók közül az ő nevét emlegették a leggyakrabban,⁵⁵ hiszen a francia értelmiségiek őt ismerték a legjobban. Azonban, akiket Ehrenburg a francia barátainak nevezett, továbbra is bíztak benne. Claude Roy például, aki nyilvánosan tiltakozott a magyarországi szovjet katonai akció ellen, és akit ezért más francia irodalmárokkal együtt kizártak az FKP-ből, ezt írta december 12-én Ehrenburg-

⁵³ Uo. gy. 174. l. 139–140.

⁵⁴ *Lityeraturnoj gazeta*, 1956. november 22.; *Novoje vremja*, 1956/49.; *Dialog piszatyalej*. l. m. 915–917. – A francia cikkekre reagált a *Lityeraturnoj gazeta*, 1956. december 13.

⁵⁵ *Dialog piszatyalej*. l. m. 656. – Ehrenburg nagyon szenvedett attól, hogy 1956 végén a francia sajtóban alaptalanul azzal vádolták, hogy a sztálini rezsim kezére játszott a zsidó értelmiség ellen 1949–1953 között indított hajszában. (Uo. 681.) Itt jegyzem meg, hogy 1956 őszén a késői sztálinizmus emléke kísértette Ehrenburgot. Novemberben magához hívatta őt P. N. Poszpelov, a KB ideológiai titkára, hogy neves zsidó származású értelmiségiek nevében fogalmazzon meg egy Tel Avivot elítélő levelet. Ehrenburg udvariasan, de határozottan azt válaszolta, hogy nincs több köze Ben Gurionhoz, mint Poszpelovnak (aki orosz-szovjet állampolgár), s boldogan aláír egy ilyen levelet Poszpelovval együtt.

nak: „Az elmúlt szörnyű hetek folyamán mindig Magára gondoltunk. Tudtuk, hogy a hírek olvastán bennünket érő csapások Magának ugyanolyan fájdalmasak, mint nekünk.” Claude Morgan hasonlóan írt: „Ami az én személyes érzelmeimet illeti, nem kell bizonygatnom, hogy maradtam, aki voltam, s bármennyire tiltakozom is az ellen, hogy a szovjet csapatok segítségével verték le a magyar felkelést, szovjet barátaim és különösen Ön iránt változatlanok az érzelmeim.”⁵⁶

A magyarországi eseményekkel egy időben, Ehrenburg közreműködésével szervezték meg Moszkvában Pablo Picasso műveinek nagyszabású kiállítását – az elsőt, miután az enyhülés nyomán a vasfüggöny kicsit felemelkedett. Az a körülmény, hogy engedélyezték a nagy művész kiállítását – aki bár politikai meggyőződését tekintve baloldali volt, de ugyancsak messze állt a Szovjetunióban hivatalos esztétikai normává emelt szocialista realizmus alkotói módszereitől –, egyértelműen jelezte a változásokat, s nem csupán a kultúrpolitikában. Jelezte a hidegháború enyhülését, a Nyugattal való együttműködés kibővülését. A Magyarországon alkalmazott szovjet politika viszont, éppen ellenkezőleg, azt mutatta, hogy a sztálini tradíció él, és egyáltalán nem hajlandó átadni a helyét az új irányzatoknak. Az új és a régi éles kontrasztját szinte fizikailag érzékelték a szovjet értelmiség legjobbjai. Sz. Sz. Dmitrijev, a Moszkvai Állami Egyetem történelem professzora például november 3-án, miután hazatért Picasso kiállításának megtekintése után, a következő rövid, de igen kifejező naplófeljegyzést készítette: „Mindenki csak a magyarországi eseményekről beszél. Minden jel arra mutat, hogy ha nem ma, akkor holnap, de a Szovjetunió nyílt katonai intervencióba kezd Magyarország ellen. Elnyomják a magyar népet, és újra vérrel borítják Magyarország földjét.”⁵⁷ Dmitrijev, a 19. századi orosz történelem kiváló szakértője, óhatatlanul párhuzamot vont Paskevics tábornagy 1849-es hadjáratával.

Ehrenburg helyzete más volt, mint Dmitrijevé. Széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező közszereplőként, noha nem volt párttag, a szovjet rendszerben magas posztot töltött be – a Szovjet Békebizottság alelnöke volt –, így kötelességének tartotta, hogy megpróbálja igazolni a szovjet hatalom eljárását. Mindenekelőtt azonban arról gondoskodott, hogy a magyarországi események miatt ne szakadjanak meg a Szovjetunió és a Nyugat kulturális kapcsolatai. Arról kezdett levelezni barátaival, hogy célszerű lenne Moszkvában francia művészeti kiállítást ren-

⁵⁶ Uo. 646.

⁵⁷ *Otyecsesztvennaja isztorija*, 2000/2. 149.

dezni.⁵⁸ Ez nem volt könnyű feladat. A francia értelmiség azokban a hónapokban nem csupán a Szovjetuniót bojkottálta, hanem azokat a francia politikusokat, írókat, művészeket is, akik nem helyezkedtek nyíltan a Szovjetunió magyarországi politikáját elítélő álláspontra. „Moszkvai utazásával egyszerűen elássa magát” – mondták Párizsban Vercors-nak, aki a Szovjetunióba készült.⁵⁹ Akkoriban a kulturális blokádot egyedül az Yves Montand–Simone Signoret sztárházaspár Moszkvába érkezése törte meg 1956 decemberében. Tanúk szerint a Kremlben tartott újrési fogadáson Montand-ék megpróbálták meggyőzni Hruscsovot, hogy a magyarországi szovjet politika nem a legoptimálisabb. (Ő viszont szenvedélyesen bizonygatta nekik, hogy a Szovjet Hadsereg újra megmenetelte a világot a fasiszta pestistől.) Bárhogy történt is, a népszerű művészeket hazatérésük után a közvélemény kiközösítéssel sújtotta, mivel megsértették a Szovjetunió bojkottját. Még azok is elítélték őket, akik Sztálin halála, majd a XX. kongresszus után bizonyos reményeket tápláltak a szovjet rendszer demokratikus fejlődése iránt.⁶⁰

Disszonáns hangot ütött meg egy interjúban Charles de Gaulle, a bölcs és tapasztalt tábornok, aki akkoriban nem viselt semmilyen tisztséget.

⁵⁸ A levelezés egy részét közli: *Dialog piszatyalej*. I. m. 5. fejezet. Vercors Ehrenburgnak írott levelét pedig a *Lityeraturnaja gazeta* 1956. december 18. száma.

⁵⁹ RGANI f. 5. op. 30. gy. 236. l. 116. – Vercors Moszkvában azt javasolta, hogy rendezzék meg a szovjet, a francia és a magyar írók tanácskozását, és tisztázzák a félreértéseket. A magyar irodalmárok számára (itt Ignostus említette) szinte elviselhetetlen a gondolat, hogy a Szovjetunióban majdhogynem fasisztáknak tekintik őket. Vercors-t nagyon érdekelte Lukács György sorsa, akit a Nagy Imre környezetéhez tartozók nagy csoportjával együtt Romániába deportáltak. „A francia haladó közvéleményt nyugtalanítja Lukács sorsa, s amennyiben én úgy térhetek haza, hogy megalapozottan szólhatnék arról, hogy Lukács jó körülmények között él, lehetősége van az írásra és tovább folytathatja munkásságát, ez megfelelő hatást váltana ki Franciaországban, sokakat, többek között Sartre-t, megnyugtatná és megbékítené.” (Lásd STANDEISKY Éva: *A Kreml csendje. Évkönyv III.*, 1956-os Intézet. Budapest, 1994. 163.)

⁶⁰ Montand-nak és Signoret-nak sok előnyös szerződését felmondták, s hogy dolgozhasson, Montand kénytelen volt a *Le Figaro*-ban nyilvánosan elhatárolni magát a kommunista párttól és beszúntetni a szovjet nagykövetségen tett látogatásait. – A Franciaországban uralkodó hangulatról jó képet ad G. Jerofejeva *Nyesszucsnyij szad* című könyve (Moszkva, 1998). A szerző Viktor Jerofejev író anyja, aki a szovjet kultúrattasé feleségeként tartózkodott akkoriban Párizsban.

Megjegyzendő, hogy a közvéleményt akkoriban nem is annyira a magyarországi szovjet akciók tartották lábban, hanem Bulganyin miniszterelnök Franciaországnak címzett fenyegető hangú levele a szuezi agresszió kapcsán. A francia minisztertanács atomcsapástól tartott, noha „csak” arról volt szó, hogy szovjet önkénteseket küldenek a szuezi övezetbe. November közepén, amikor a Gomułka vezette lengyel küldöttség tiszteletére fogadást adtak Moszkvában, Hruscsov nyilvánosan „rablótámadásnak” nevezte a francia–angol közel-keleti katonai akciót. Tiltakozásul otthagyta a fogadást a brit és a francia nagykövet – utóbbi egyébként a francia–szovjet jó kapcsolatok következetes híve volt. (Lásd *Szovjetszkij Szojuz, Francija i mezsdunarodnije kriziszi pjatyigyeszjatih godov XX veka*. Moszkva, 2005.)

Arra hívta föl a figyelmet, hogy a szovjet akció bizonyos értelemben védelmi jellegű, hiszen egyáltalán nem a Szovjetunió befolyási övezetének kiterjesztéséről van szó, csupán arról a törekvéséről, hogy bármi áron megőrizze a második világháború eredményeképpen a szovjet táborba került országok egyikét.⁶¹ De Gaulle álláspontja mintegy megerősítette Sartre véleményét, aki a következőket mondta Konsztantyin Szimonovnak 1957 végén–1958 január elején Párizsban: a jobboldali értelmiségiek, akiket cseppet sem érdekelt a Szovjetunió, nyugodtabban reagáltak a magyarországi eseményekre. „Engem viszont rendkívüli módon felizgattak, mert a Szovjetunió barátja voltam és maradtam.”⁶²

„1956 novembere alighanem életem legnehezebb hónapja volt: keserűen kellett megfizetni mások bűneiért” – vonta meg a mérleget évekkel később Ehrenburg. A magyarországi eseményeknek és mindannak, ami velük járt, fő tanulságát így határozta meg: „Kigyógyultam minapi naivságomból. Rájöttem, hogy hosszú évek, talán évtizedek kellene ahhoz, hogy végleg felolvasszuk a hidegháború hatalmas jégmezőit, mielőtt nálunk is visszanyerné jogait a tavasz. Tudtam, hogy ezt aligha fogom megélni, de mégis erre kell várni, ezért kell küzdeni.” 1957 elején Ehrenburg nem volt hajlandó részt venni abban az Amerika-ellenes hisztériában, amely a hidegháború időleges kiéleződését és a szovjet–amerikai kapcsolatok romlását kísérte. Sőt, nyíltan szembehelyezkedett vele, és a *Lityerturnaja gazeta*-ban az amerikai kultúrát méltató cikket jelentetett meg.⁶³

Ehrenburg ilyen megnyilatkozásai – de leginkább az, hogy nem teljesítette a helsinki nyilatkozattal kapcsolatos KB-direktívákat – újra felbőszítették a Kreml némely ortodox politikusát. Jellemző azonban, hogy az Ehrenburg által oly hően szeretett Franciaországban is akadtak befolyásos csoportok, amelyek nem voltak érdekeltek az enyhülésben és attól tartottak, hogy az író tevékenységének eredményeképpen egyes francia személyiségek hajlandók lesznek együttműködni a szovjetekkel, s így megsértik a bojkottot. 1957 januárjában Ehrenburg nem kapta meg a francia vízumot, s így nem jelenhetett meg Párizsban a Béke Világtanács irodájának újabb ülésén. A Szovjetuniót A. Kornyejsuk ukrán dráma-

⁶¹ Lásd Zsukov feljegyzését a d’Astier de La Vigerie-vel 1957 márciusában folytatott beszélgetéséről. (RGA-NI f. 5. op. 30. gy. 223. l. 144.)

⁶² Szimonov jelentése az SZKP KB-nak franciaországi útja eredményeiről. (Uo. op. 36. gy. 65. l. 24.) Sartre legfontosabb nyilatkozatai a magyarországi eseményekkel kapcsolatban: Apres Budapest. Sartre parle. *L’Express*, 1956. november 9.; Sartre sur la Hongrie. *France observateur*, 1956. december 13.; Le fantome de Staline. *Les temps modernes*, 1957. január; magyarul lásd *’56 és a franciák. Francia gondolkodók a magyar forradalomról.* (A szöveget válogatta Philippe CAPPELLAERE. MOLNÁR Miklós előszavával.) Budapest, 1993.

⁶³ Piszmo v redakciju. *Lityerturnaja gazeta*, 1957. március 23.

író képviselte, aki nyilván nem hajlott el a párt irányvonalától. „Úgy látszik, nem attól félték, hogy valaki kemény, hanem attól, hogy lágy lesz” – ironizált utóbb az emlékirataiban Ehrenburg. Egyébként megkérte Kornyejcukot, hogy a tanácskozáson ossza szét tervezett felszólalásának szövegét, amelynek vezérmotívuma: „Soha nem volt még ilyen fontos a hidegháború újabb fordulójának megakadályozása, mint most.”⁶⁴ Körülbelül ugyanakkor írta d’Astier de La Vigerie-nek: „Úgy hiszem, minden tőlünk telhető meg kell tennünk azért, hogy elkerülhesük a szakadást.”⁶⁵ Ehrenburg több hónapi erőfeszítéseit, hogy leküzdje a Szovjetuniót sújtó kulturális blokádot, elvi siker koronázta 1957 tavaszán: Moszkvában megnyitották a francia művészeti alkotások kiállítását. A megnyitóbeszédet Vercors tartotta, aki utóbb a sajtónak is nyilatkozott.⁶⁶

Az év végére bizonyos változások álltak be a franciaországi közhangulatban a Szovjetunió javára, nem kis mértékben a szovjet tudomány és technika imponáló eredményeinek hatására: 1957. október 7-én felbocsátották az első űrhajót. Ahogyan Sartre mondta Szimonovnak: egyszerre sok új barátjuk lett Franciaországban, de nem annyira a sikereik miatt, hanem sokkal inkább azért, mert beleköptek az amerikaiak leve-sébe. Ami magát Sartre-ot illeti, őt 1957 októberében felkérték, írjon cikket a magyar forradalom évfordulójára, ám ő ezt elhárította, mondván: „A magyarországi eseményeket nem lehet valakinek az önző érdekei szerint ünnepelni vagy azok ürügyén boszorkányüldözésbe kezdeni.”⁶⁷ A magyarországi történések 1958 júniusában kerültek ismét egy időre a francia közvélemény figyelmének középpontjába, mégpedig a Nagy Imre elleni szégyenletes bírósági eljárás után. Nagy Imre kivégzése óriási felháborodást keltett világszerte. Sokak számára (nem csak Franciaországban) egészen nyilvánvaló volt az egykori magyar miniszterelnök elleni vádak alaptalansága. Hiszen a fő „büne” az volt, hogy következetesen védte hazája szuverenitását, s ezzel túlságosan is nyilvánvaló ellentmondásba került a szovjet táboron belül uralkodó viszonyokkal, amelyek még Sztálin idején alakultak ki és halála után sem veszítették erejüket. G. Jerofejeva már említett könyvében megírja, hogy Louis

⁶⁴ A teljes szöveget lásd *Dialog piszatyelaj*. I. m. 683–684.

⁶⁵ Az 1957. január 12-i levél. Uo. 683.

⁶⁶ *Moszkvai találkozások* című esszéjét lásd uo. 883–892. Megjelent a *Le Monde* 1957. május 8–9-i számában.

⁶⁷ RGANI f. 5. op. 36. gy. 65. I. 19. – Sartre azt mondta Szimonovnak, hogy „a szocializmus hosszú távú érdekei szempontjából a magyarországi eseményekbe való beavatkozás történelmileg igazoltnak látszik”. A szovjet író nem vette kétségbe Sartre szavait, mert úgy gondolta, hogy „nem egyszerű társalgási fordulatról volt szó, hanem előre jól meggondolt megfogalmazásról, amely elfogadható lesz a szovjet beszélgetőtársnak”. (Uo.)

Aragon költő, amint a *l'Humanité*-ből értesült a Nagy Imrén már végre is hajtott halálos ítéletről, felháborodva a szovjet nagykövetségre rohant, és haragosan kérdőre vonta az őt fogadó kulturális attasét: „Talán nincs elég gabonájuk Csecsenföldön, hogy ott etessék élete végéig Nagy Imrét?”⁶⁸ Nyugaton nemigen kételkedtek benne, hogy Moszkvában döntötték el Nagy kivégzését. Csak az SZKP Elnökségének nemrégiben publikált dokumentumai alapján lehet némileg korigálni ezt az elképzelést és rávilágítani Kádár János valódi szerepére, aki 1958 februárjában nem élt a lehetőséggel, nevezetesen azzal, hogy a pert halálos ítélet nélkül is be lehetett volna fejezni Magyarországon.⁶⁹

1958-ra a Francia Kommunista Pártnak sikerült teljes mértékben ellenőrzése alá vonnia a hazai békemozgalmat, s a perifériára szorította azok nagy részét, akik a Moszkvából diktált irányvonaltól eltérő nézeteket vallottak. Vercors nyíltan beszélt erről egyik beszélgetőpartnerével: „Amikor más a véleményünk [a Francia Országos Béketanácsban], mint kommunista elvbarátainknak, csakis annyit engednek meg nekünk, hogy megtartsuk azt magunknak.”⁷⁰ Hasonló volt a helyzet a többi országban is. Azzal azonban, hogy a békemozgalomban elhallgattatták a másképp gondolkodókat, nem tudták leküzdeni a mozgalom válságát, éppen ellenkezőleg. 1958. április 16-án Ehrenburg levelet írt Hruscsov-nak a békemozgalom helyzetéről, s aggodalommal mutatott rá arra, hogy a mozgalom befolyása minden vonalon csökken. Azt ajánlotta: tegyenek intézkedéseket a mozgalom politikai bázisának erősítése érdekében, és nyissanak határozottabban olyan erők felé is, amelyek bizonyos tartózkodással szemlélik a Szovjetunió külpolitikáját és annak egyes konkrét megnyilvánulásait.⁷¹ Mindazt, amit Hruscsov-nak írt, a maga

⁶⁸ G. JEROFEJEVA: I. m. 85.

⁶⁹ Jellemző az SZKP KB Elnökségének 1958. február 5-i ülésén készült feljegyzés, amely szerint „szilárdságot és nagylelkűséget” kell tanúsítani. (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. I. m. 293.) Moszkvában attól tartottak, hogy ha Nagy Imre perében túl kegyetlen ítélet születik, az kedvezőtlenül hat majd a Szovjetunió békecsomag-javaslatára, amelyet éppen akkor terjesztett elő az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek. Kádár halogatta a pert, de nem volt hajlandó enyhén kezelni. 1958 májusa a legjobb időpontnak tűnt a per lefolytatására, ugyanis a Jugoszláv Kommunista Szövetsége közzétette új programját, az SZKP pedig ennek kapcsán zajos kampányt indított a „nemzetközi revizionizmus” ellen. A téma még további kutatásokat igényel.

⁷⁰ RGANI f. 5. op. 30. gy. 236.

⁷¹ Számos külföldi utazása és a nyugati értelmiségiekkel folytatott beszélgetései arról győzték meg Ehrenburgot, hogy „a békemozgalom erősödésének komoly akadályai vannak”. Egyrészt „mindenütt fokozódik az ellenállás a háborús politikával szemben. Az utóbbi időben azonban csaknem minden olyan kampány, amely az atomháború és az atomfegyver-kísérletek ellen irányul, a békemozgalomtól független.” Új szervezetek alakulnak, új kezdeményezések születnek. Ehrenburg szerint a békemozgalom káderei kifáradtak,

módján publicisztikájában is kifejtette. „Bármilyen erős is a békemozgalom – írta –, a Földön sokkal több híve van a békének, mint amennyien a békemozgalomhoz tartoznak. Sok országban kialakult az a vélemény, hogy a békemozgalom nem azonos egy szűk ideológiával vagy valamilyen részre hajló értékeléssel. Végtére is az a legfontosabb, hogy megvédjük a békét, harcoljunk a békéért, s az már nem olyan lényeges, hogy ezt az ember milyen mozgalom vagy szervezet keretében teszi.”⁷² A Béke Világtanácsnak küldött levelében rámutatott: a béke mozgalom „olyan erő, amely nem függ se politikai pártoktól, se kormányoktól. Kölcsönös engedményekre hajlandó erők széles politikai blokkjának kell lennie, és nem kötelező, hogy az egyik vagy a másik párt mindig egyetértsen a Béke Világtanács minden határozatával.”⁷³ A Kremlben azonban nem nagyon hallgattak az író véleményére és tanácsaira, a Moszkvából inspirált béke mozgalom válsága pedig tovább mélyült.

Hruscsov leváltása után Ehrenburg már nem foglalkozott annyit a pártvezetés győzködésével. A *Novij mir*ben megjelentek emlékiratainak következő fejezetei, s az írónak változatlanul nehéz dolga volt a cenzúrával. Arról, hogy a könyv ötödik és hatodik részét önálló kötetként megjelentessék, kompromisszumos határozat született: a folyóiratban publikált fejezetek bekerültek Ehrenburg összegyűjtött műveinek kilenc-kötetes kiadásába, amely 1962 és 1967 között látott napvilágot. Az öregedő író maga is úgy vélte, hogy a számára még hátralévő időben életrajzának továbbírására összpontosít, és sikerült is eljutnia az 1960-as évek közepéig.⁷⁴

a vezetés bürokratikus, a legfőbb baj azonban az, hogy a mozgalom eszmeileg szétesőben van, és nem világosak a céljai. Nagy zavart okoz a mozgalomban, hogy „egyes tagjai olyan jellegű akciókra töreksenek, amelyekkel közvetlenül támogatják diplomáciánkat”. Ehrenburg elvi meggyőződése, hogy a béke mozgalom „nem haladhat a szovjet diplomácia farvizén”, ám ha „kapuit szélesebbre nyitják, akkor sem lesz ellenséges irántunk, a velünk rokonszenvezők többségben lesznek benne”. Ahhoz azonban, hogy „a mozgalom a béke erőinek blokkjává váljon, le kell mondani néhány megfogalmazásról és a bürokráciáról”. (*Prezidium CK KPSZSZ. 1954–1964. 2. k. Sajtó alatt.*)

⁷² Miszli pod novij god. *Ogonyok*, 1959/1. 9. – Ehrenburg itt azt írta: „Szilárd elhatározásunk, hogy a hidegháború szellemével az igazi kulturális együttműködést és a tisztességes versenyt szegezzük szembe,” Ebben az időben a Nyugat és a Kelet közötti feszültség némileg enyhült, ezért Ehrenburg megengedte magának ezt a megjegyzést: „Noha a természet nem látott el kellő adag optimizmussal, úgy látom, a közvéleményben fordulat áll be a békés fejlődés felé.”

⁷³ *Dialog piszatyalej*. I. m. 684.

⁷⁴ Ehrenburg továbbra is tevékenyen részt vett az irodalmi és a társadalmi életben, küzdött a sztálini idők maradványai ellen. 1964 tavaszán, még Hruscsov idején, minden erejével támogatta, hogy A. Szolzsenyicin megkapja a Nobel-díjat. A pártvezetés ettől elzárkózott, noha az író művei megjelenhettek. 1966 elején Ehrenburg is csatlakozott azokhoz, akik petícióval tiltakoztak A. Szinyavszkij és J. Danyiel elítélése

Ehrenburg és a pártvezetés viszonyát a Sztálin utáni időszakban az önállóságnak azok a határai jellemezték, amelyek között a nagy író publikálhatott, társadalmi tevékenységet folytathatott, s miközben a szovjet rendszer liberalizálására törekedett, került a nyílt konfrontációt az uralkodó elittel. Ami pedig Ehrenburgnak a magyar írók körében 1955 novemberében mondott beszédét illeti, ez csupán epizód volt a szovjet–magyar irodalmi kapcsolatok történetében. Mégis nagyon jól mutatja, hogy mennyire hasonló volt a két ország történelmi sorsa a szocialista világrendszerben, s hogy ez a hasonlóság mennyire izgatta a magyar írókat (még a Szovjetuniótól ódzkodókat is), akiket érdekelt szovjet kollégáik élete és harca. Az adott esetben arról van szó, hogy a szovjet és a magyar írók társadalmi, politikai és történelmi tapasztalatai sok vonatkozásban hasonlóak voltak, s ez nemcsak alkotásaikban mutatkozott meg, hanem a kulturális és a társadalmi életben, így a líratorok közvetlen találkozásainál is. A szovjet példa legitimáló erejű volt, és hivatkoztak rá a megújulás ellenzői is, de a hívei szintúgy, akik támaszt kerestek benne (különösen a XX. kongresszus utáni hónapokban).⁷⁵ Mindebből látható, hogy Magyarországon és Kelet-Európában mennyire bonyolult és ellentmondásos volt a szovjet befolyás és sztereotípiák hatása az 1950-es években és még később is.

Fordította: *Moharos Éva*

ellen (az volt a bűnük, hogy engedély nélkül megjelentették a műveiket Nyugaton). Ugyanakkor nem volt hajlandó aláírni azt a levelet, amely a Leningrádból „munkakerülésért” kitiltott Joszip Brodskij védelmében íródott: Ehrenburg a 24 éves ifjában nem látta meg a jövő Nobel-díjasát, és nemigen törődött vele.

⁷⁵ Egyébként szovjet megfigyelők (diplomáták, Kelet-Európába utazó írók és művészek) is többször rámutattak, hogy a térségbeli írók nagyon odafigyelnek rá, milyen viták folynak a szovjet folyóiratokban, s kiváltképpen a megbírált, „helytelen” nézetek érdeklik őket. Lásd például G. M. Puskinna, a Szovjetunió NDK-beli nagykövetének levelét „A Német Írószövetség helyzetéről”. (RGANI f. 5. op. 33.gy. 24. l. 7086. 1957. július.)